

Bibeln och den svenska kyrkokonsten.

Bibeln var redan under kyrkans första århundrade konstens inspirationskälla. Men varje epok i kyrkokonstens historia har haft sin bestämda inställning till bibelns berättelser, liksom den utvalt vissa karakteristiska synpunkter vid valet av ämnen. Denna inställning visar sig vid närmare påseende sammanhånga med bibelexeges och folklig fromhet. Konsten förtydligar därför på ett stundom ganska överraskande sätt en tidsperiods religiösa anda och tankevärld. Så t. ex. finnes redan i katakombernas bildserier en sammanhängande idé, som tydligt åskådliggör fornkyrkans anda: dess hinsideslängtan och optimism. Endast ett litet antal bibliska berättelser återgivas såsom Noak i arken, Isaks offerande, Moses slår vatten ur klippan, de tre männen i den brinnande ugnen, Daniel i lejongropen och Jonas samt ur Nya Testamentet: Undret med bröden och fiskarna, Lazarus' uppväckande, den lames botande och den gode herden. Den för dessa scener gemensamma idén är: Gud hjälper sina trogna såsom han hjälpt sitt egendomsfolk och så som Kristus hjälpte de behövande. Det är en konst med en viss symboliserande tendens, och detta symboldrag övergiver kyrkokonsten icke helt förrän under nyare tid.

Men från femte århundradet utvecklas en idé, som brukar betecknas *Concordia veteris et novi Testamenti*. Därmed menas en överensstämmelse mellan Gamla och Nya Testamentet på det sätt, att vissa händelser i det förra bebådar och antyder berättelser om Kristus i det senare. Augustinus har kort uttryckt tanken så: *In veteri testamento novum latet, in novo vetus patet*. Teologien från Augustinus till senmedeltidens skolastiker ha nästan helt behärskats av denna *concordia-exeges* med dess »typologier». I Walafrid Strabos *Glossa ordinaria* från 1100-talet finner man den bekvämt tillrättalagda handboken i ämnet.

Innan vi skärskåda denna typologiska bibelkonst på svensk mark, skola vi kasta en blick på de första konstmonumenten med bibliska motiv i vårt land. De utgöras av otympliga reliefer på 1100- och 1200-talets dopfuntar, av vilka de bästa härstamma från Gotland. Mäster Hegwaldrs funt i *Rone* kyrka framställer utom diverse symboliska djur följande scener: Kristi födelse, dopet, konungarnas tillbedjan, korsfästelsen, kvinnorna vid graven och himmelfärden(?). Som man ser, har konstnären framställt de viktigaste scenerna ur Jesu liv, valda med hänsyn till andra trosartikeln, som vid dopbekännelsen utgjorde huvudmomentet i ceremonierna före dophandlingen. En mera utvecklad ikonografi möter oss i ett verk av Majestatismästaren och Hegwaldr, nämligen funten från Ö. *Eneby* i Östergötland. Bilderna

på cuppan äro följande: Gud förbjuder Adam och Eva att äta av kunskapens träd, Syndafallet, Guds straffdom, Utdrivandet ur paradiset, Adam och Eva får kläder, Adam och Eva arbeta på marken, Kain och Abel offra samt Brodermordet. Som synes en rad genesisframställningar, som syfta på det första människopärets olycka och arvsyndens ankomst till världen, alltså en didaktisk bildsammanställning. Scenerna med Adam och Eva få sin komplettering och sitt förtydligande genom Kain- och Abelbilderna. De senare äro att uppfatta som prototyper till det nytestamentliga frälsningsundret: Abels offer förebildar det nya förbundets eukaristiska offer, och hans död är förebilden för Kristi offerdöd. Utan någon som helst kristologisk scen är här den medeltida försoningsläran framställd på ett monumentalt och enkelt sätt i Anselms av Canterbury anda. Här ha vi alltså ett exempel på bibelbildens användning i dogmatiskt liturgiskt sammanhang.¹⁾

Många av våra romanska kyrkor bevara målningar från samma tid som dopfontarna. De uppenbara — därest de icke äro rent berättande scener utan sammanhang — samma bibelexegetiska ståndpunkt. En intressant motsvarighet till Enebyfunten erbjuder exempelvis målningarna i *Kaga* kyrka nära Linköping. De romanska målningarna från 1200-talet återfinnas här över de på 1400-talet slagna kryssvalven. Runt omkring på korets väggar återges scener ur Kristi barndomshistoria. Över bågen till apsidan, alltså ovanför altarbordet, ses en framställning av Kains och Abels offer. Här utgör placeringen på väggen över altaret en direkt anvisning om det typologiska sammanhanget: det eukaristiska offret, som upprepas i mässan, förebildas i gamla förbundets tid genom Abels offerdöd.

Under följande århundrade utbildas en storslagen mental teologi, som på de franska kyrkoportalerna firat sina triumfer i bildutsmyckning. Dess centrala idé är försoningsläran; Kristus som världens frälsare är huvudbilden, kring vilken allt annat grupperar sig. I vårt land äro några få bevarade ung- och höggotiska målningssviter en svag avglans av den lärdom och konstnärliga prakt, som slösas på bildhuggeri och glasmålning i de franska stifts kyrkorna under 1100- och 1200-talen. Den fullständigaste sviten återfinnes i *Dädesjö*-målningarna. Målningarna i koret saknas, men ha kanske behandlat skapelsen. De nu bevarade målningarna återgiva 12 scener ur Jesu barndomshistoria. I *Edshult* framställes skapelsen och Jesu lidandeshistoria.

Hittills ha bibelns berättelser utgjort text för framställningen. Men vid denna tid — 1300-talet — börja också andra källor inspirera, t. ex. det apokryfiska Nikodemusevangeliet. Man kan samtidigt konstatera ett stigande intresse för madonnan, och *Råda*

¹⁾ De romanska dopfontarnas bildinnehåll och deras sammanhang med dopliturgi kommer att behandlas i en snart utkommande uppsats av författaren.

kyrkas vackra målningar äro de första exemplen på en sammanhängande serie Mariabilder. Här skildras sålunda utförligt hennes himmelsfärd och kröning. Dessa bilders ikonografiska sammanhang har Andreas Lindblom studerat och i detalj klarlagt (*La peinture gotique en Suède et en Norvège*, Stockholm 1916).

De mest omfattande bibliska framställningar från vår medeltid påträffas i ett stort antal kyrkor i Mälardalens län. Bilderna härstamma från medeltidens sista århundrade, närmare bestämt från 1440-talet och fram till 1480-talet. Johannes Rosenrod signerade valvmålningarna i Tensta 1437, och Johannes Iwan smyckade Vendels kyrka 1451. Stilens höjdpunkt nåddes av målaren Peter och hans elev, Albert, kallad Albertus Pictor. Den förres bästa arbete finnes att se i Torshälla kyrka och Alberts i Kumla, Kalmar, Ed, Husby-Sjutolft och Härkeberga.

De bibliska scenerna i dessa mästars arbeten utmärkas av en viss enhetlighet beroende på bl. a. gemensamma förebilder. Särskilt Albert har närgånget men med stor konstnärlig kunskap efterbildat träsnitten i »*Biblia pauperum*» samt »*Speculum humanæ salvationis*» och »*Ars moriendi*». Förstnämnda bok, som särskilt en svensk forskare, Henrik Cornell, ägnat ett intensivt studium, innehåller ett antal bilder återgivande händelser ur GT och NT. De äro uppställda efter principen *concordia veteris et novi testamenti*, alltså med typer och antityper. »*Speculum*» är en utvidgning av *Biblia pauperum* med rimmad text och större antal bilder. De flesta av dessa kyrkor äga också målningar med ämne från helgonlegenden (Erasmusbilderna i Sänga), de apokryfiska evangelierna (t. ex. Joachims och Annas historia i Vendel) och t. o. m. folksagor (Burman i Floda).

Ur ikonografisk synpunkt är den bildvärld, som man här stiftar bekantskap med, av mycket stort intresse. Det från *Biblia Pauperum* lånade uppställningsschemat följes tämligen troget i sådana målningssviter som *Almunge* och *Gryta*. I den sistnämnda kyrkan bära profetbilderna i valvsvicklarna språkband med texter (tituli) från fattigbibeln. Utanför den här behandlade konstretsen känner jag endast en målningssvit med en bildanordning, som är direkt beroende av *Biblia pauperum*, nämligen *Lofta gamla kyrkas* målningar. De äro liksom kyrkan förstörda, men kända genom en uppteckning. Här återges några exempel på denna teologiska bildkonst: *Babylonierna fordra Daniels död* — *Kristus inför Pilatus* — *Isabel söker döda Elias*; *Spejarna återvända från Kanaans land* — *Kristi dop*; *Jesu frestelse* — *Syndafallet*; *Barnamordet i Betlehem* — *Saul låter döda offerpräster*; *Judas förräder Jesus* — *Tryphon överfaller Jonathan*.

Denna folkligt inspirerade konst försvann icke med reformationen utan fortsatte under hela 1500- och början av 1600-talet. Men den blir konstnärligt sett enklare, torftigare och allt mindre vanlig. Vad de bibliska framställningarna beträffa är karaktären

oförändrad. Stor betydelse hade illustrationerna i de biblar, som nu spredos. Träsnitten blevo ofta efterbildade och fortsatte långt in på 1700-talet att tjäna som förlagor hos de enkla hantverks- och bondemålarna, som flerstädes fingo pryda kyrkornas tak vid denna tid.

Först under 1600-talet möta vi en konst i kyrkorna, som fått en viss konfessionell orientering. Mest typisk uppträder den på de målade och snidade altarpussatserna, som äro en uppfinning för denna tid.

En viss fantasilöshet och enhetlighet — en uniformitet lik den ortodoxa försoningsläran själf — präglar schemat för den protestantiska altarprydnaden i form av en flera våningar hög uppställning av målning och skulptur. Innehållet i de förra är dogmatiskt upplagt, och framställningen återger nederst nattvarden, ovanför denna bild kommer korsfästelsen, som är uppställningens huvudbild, därefter överst Kristi uppstigande ur graven eller också i skulptur som krönande figur den uppståndne Kristus med segerfanan (*Salvator mundi*). Målningarna äro i regel enkelt hopkomna hantverksalster utförda efter främmande (ofta katolska!) förebilder. Däremot bildar den omgivande skulpturen en livfull och omväxlande ram å dessa målningar. Vanligen intaga tvänne ytterfigurer, profilörer, en betydande plats. Det är Moses — ortodoxiens älskling — och Aron som representanter för gamla förbundet eller också Moses och Johannes döparen, vilka uppträda som Kristi förelöpare. Många konstnärligt värdefulla altarpuppställningar äro komponerade efter detta system t. ex. Ewert Friis' ståtliga altartavlor i Heliga Trefaldighets kyrka i Gävle (1662) och i Kristine kyrka i Falun eller M. Hebels altarpuppställning i Tyska kyrkan i Stockholm med framställning av nattvarden — dopet — uppståndelsen.

Bildernas idéinnehåll är i korthet försoningstanken: Kristi offerdöd, hans seger över döden, och instiftandet av den åminnelSENS måltid, genom vilken försoningen befästes. Men Mosesgestaltens trägna närvaro antyder det olutherska draget i ortodoxiens försoningslära: dess starka betonande av lagens bud och straffets verklighet.

Blicka vi från den dogmatiskt-sakramentalt utformade altarprydnaden till kyrkans tak möter oss en livfull bild av protestantisk folkfromhet. Här är den populära uppfattningen genomförd mera oberoende av teologisk lärdom. Huvudscenerna äro givetvis yttersta domen och helvetet, skildrat med detaljrik sakkunskap. Man får en stark förnimmelse av ortodoxiens kärva rättfärdighetskrav. Rättvisa, vedergällning och straff voro också predikantens mest nyttjade teologiska termer. Eljest ses i andra bibliska framställningar ett mindre lagiskt sinnelag; vördnad och fromhet äro utmärkande drag i denna naiva konstnärsvärld, som mest bestod av enkla hantverkarmålare i städerna.

Denna kyrkotaksmålning stod i sitt flor i Västsverige under

1600-talets slut och 1700-talet och bildar en motsvarighet på protestantisk grund till de senmedeltida kalkmålningarna i Mälardalskyrkorna. Traditionen från den katolska bildtypologien var icke död. Den trivdes ännu och utvecklades i barnslig glädje. Bildutsmyckningen i en hel rad kyrkor äro programmatiskt uppbyggda efter det medeltida typologiska schemat, som vi förut lärt känna. *Torpa* kyrka i Västergötland målades 1760 och 1788 till stor del av hallandsmålaren Ditlof Ross. Takhimmeln's figurgrupper skola symbolisera nådens ordning. Längs kanterna i norr och söder har målats 20 bibelbilder med GT på södra sidan och NT på den norra. Här ses sålunda: Jakobs stege — Jesu födelse; Samuels tjänande — Jesu lärande; Esajas predikan — Jesu predikan; Isaks offerande — Jesu bön i örtagården; Josefs bortsäljande — Jesu förrådande; Jeremias dom — Jesu dom; Davids död beslutes — Jesu död beslutes; Kopparormen — Korsfästelsen; Jonas utspys ur valfiskens — Jesu uppståndelse; Elias himmelfärd — Jesu himmelfärd. Slutligen målades kortaket med små bilder till Herrens bön. Typerna och prototyperna känna vi igen från *Biblia pauperum*. Andra sådana bildframställningar finnas i Säve kyrka på Hisingen, Romeled och Skepplanda i Västergötland. Den märkligaste av alla dessa dekorerade kyrkor är *Habo*, en naiv men storslagen kopia i trä efter en stenkatedral. Målningarna äro emellertid i mindre grad bibelbilder än illustrationer till katekesen med framställningar av sakramenten, Herrens bön, tio Guds bud m. m.

En rent allmogemässig motsvarighet till dessa kyrkodekorationer möta oss i de *målade bonaderna* från Sydsverige och Dalarna. Ur ikonografisk synpunkt äro de förstnämnda de mest intressanta. Bildframställningen är strängt begränsad till julkretsens evangelietexter — det var ju endast under julhelgen, som dessa prydnader hängdes upp i stugan. De utgöra julhögtidens festkalender. På en bonad av Klemet Håkansson (verksam i Urshult i Småland under senare hälften av 1700-talet) ses de visa och fåvitska jungfruarna, Jesu födelse, heliga tre konungar samt Herodes. Dessa motiv gå igen i flertalet småländska bonader. Vanlig är också framställningen av bröllopet i Kana, som ur heortologisk synpunkt är av intresse i sammanhang med jul och epifanias. Egendomligt nog föres också domsöndagens text till julkretsen. Kan det vara ett minne från äldre kalendariebilder?

Stilistiskt kunna de äldsta bonaderna härledas ur kyrkmålningar; de bevara också en viss kyrklig prägel i motsats till dalabonaderna. De senare, som ha utforskats av Svante Svärdström, upptaga mera enstaka bibliska motiv. Han har lyckats konstatera ett stort antal förlagor i form av träsnitt ur bilderbiblarna, Gustaf Vasas 1541 och Gustav Adolfs 1618, figurbibeln av år 1777 o. s. v., vidare Hübners *Bibliska berättelser* samt Müllers pietistiska *Kärlekskyss* (1750). Man ser sålunda bonader med sådana ämnen Salomos dom i en rättviksmålning 1794, Jesu intåg i Jerusalem, Den förlorade so-

nen, Jesus sover i skeppet, Pauli omvändelse o. s. v. Bonaderna från Småland och Dalarna äro en äkta protestantisk konstprodukt. De förverkliga Luthers ofta citerade uttalande om bilder (i *Passionalen*): »Ty aktar jag det icke för ont om man målade sådana historier och sentenser för ögonen och uppväcktes därav till Guds rätta fruktan och till tro på honom».

Under de småländska bonadernas senare blomstringstid infaller *Pehr Hörbergs* verksamhetstid. Som upphovsman till nära hundratalet altartavlor i mellersta och södra Sverige är han det protestantiska Sveriges produktivaste kyrkmålare. På ett enastående sätt förmådde han med enkla medel anpassa bildframställningen efter folkligt uppfattningssätt, och med sin gammaldagstro och barnsliga fromhet framstår han som den idealiske kyrkmålaren i en tid, som eljest icke var någon kyrklig nydaningstid.

Den svenska 1800-tals konsten hade mycket liten kontakt med kyrkan och fann sällan vägen till den konstnärliga inspirationskälla, som bibeln utgör. En konstnär som *Karl Plageman* är den enda svenska motsvarigheten till de tyska nazarenerna, som med Italiens renässansmåleri för ögonen ville pånyttföda den religiösa konsten. Han är eklektiker liksom hans yngre samtida *Gotthard Werner*. Redan dessa namn vittna ju om det armod, som utmärker religiös konst från förra seklet till våra dagar. Klassicismens konstlära tvingade konstnären till återgivande av en idealskönhet, som icke möjliggjorde någon personlig tolkning. Realismen återigen var starkt bunden vid en materialistisk syn, som hindrade djupare själslig uppfattning, och som stannade vid en skildring av endast livets yttre verklighet. Denna realism är ett starkt utmärkande drag i *Julius Kronbergs* rätt talrika bibelbilder såsom Jesus välsignar barnen, Den barmhärtige samariten, Jesu himmelfärd eller hans kupolmålningar i Adolf Fredriks kyrka med huvudscenerna ur Jesu liv. Hans målning Kristus in Gloria i Strängnäs domkyrka eller skisser till kupolmålning i Lundadomen uppenbarar samma yttre vederhäftighet och samma inre tomhet. *Gustaf Cederströms* Kristus utdrivande en ond ande är en produkt av samma tidsanda. Kristus är så »verklig» som möjligt, men icke någon ledsagare till himmelsriket och icke heller någon överbringare av eviga värden. Det är Strauss' och Renaus Kristustolkning som återspeglas i konsten. Som illustrationer ha Kronbergs och Josephsons framställning av David och Saul blivit populära.

I våra dagar ha många försök gjorts att höja denna religiösa konst ur dess materialistiska bundenhet. Det största och kanske mest aktningvärdade försöket har gjorts av *Olle Hjortzberg*, som också vågat sig på det väldiga försöket att dekorera en bibel, Gustav V:s bibel. Bland hans talrika kyrkodekorationer hinna vi blott nämna Engelbrektskyrkans kormålningar som det mest typiska alstret av hans hand. Som vanligt hos konstnären sammanhållas bilderna av en ledande idé, som här fått bli det gammalprotestan-

tiska temat fall och återlösning. Vi se bilder av det första människoparet och dess utdrivande ur paradiset, korsfästelsen och slutligen änglar ledande en man och en kvinna in i paradiset. En enklare och därför mera övertygande och ännu i dag mera gripande bildsvit återfinnes i samma kyrkas stuckreliefer av *Tore Strindberg*. Han har återgivit följande scener ur Jesu liv: Födelsen, Jesus predikar, Intåget i Jerusalem, Nattvarden, Nedtagandet från korset, Uppståndelsen och Jesu avsked. Av dessa äger Nattvardsbilden en kraft och en enkel monumentalitet, som knappast någon annan biblisk framställning i våra dagar.

Att här gå in på den i regel likgiltiga konstproduktion, som odlats i samverkan med arkitekter vid kyrkorestaureringar, skulle vara tämligen fruktlöst. Ett enda undantag, ett lysande undantag, skall nämnas, nämligen värmländningen *Tor Fagerkvist*. Hans behandling av religiösa, bibliska motiv utmärkas av en stor frihet mot bibelordet. Han har något av Rembrandts varma, mänskligt syftande medkänsla och dramatiska begåvning. Hans formspråk äger — i synnerhet i de senare målningar, som han visade på sin utställning i Stockholm i september i år — en stark koncentration med en obönhörligt genomförd förenkling i färg och rörelse. Det är intet tvivel om, att vi i Fagerkvist äga en konstnärsbegåvning av stora mått. Om han bleve mera uppmärksammad genom beställningar från kyrkorna, skulle han säkerligen komma att skapa fullödiga bibliska framställningar, som samtidigt vore uttrycket för vår tid och dess inställning till bibeln. Ett i svensk kyrkokonst märkligt alster, som här icke får förbigås, är *Märta Afzelius* vävnadssvit i Linköpings domkyrka. Den skildrar i tre stora bonader skapelsen, och skildringen är sammanhållen av den första trosartikeln som ledande idé. Lika personligt självständig som Fagerkvist är Märta Afzelius också ett stort och rikt löfte i svensk kyrkokonst.

Bengt Cnattingius.

Kyrkosångens Vänners femtioårsjubiléum i Skara.

Skara stiftskrets av KSV är landets äldsta. Den firade sitt femtio-års-jubileum den 12 sistlidne oktober.

En novemberdag år 1887 voro några präster samlade i Härlunda komministergård, då förslag framkom från kyrkoherden O. Elfman i Lidköping att bilda »En prästerlig sångförening för att öva och utföra andliga sånger.» Ur Josephsons sångsamling »Zion» och ur handskrivna samlingar hämtades till en början repertoaren. Sångledare var komministern i Händene, sedermera prostén G.